

Присяжний Максим Вікторович — ад'юнкт кафедри теорії та практики організації оперативно-розшукової діяльності Академії управління МВС

Історичний аспект відмивання коштів на фондовому ринку в Україні

У статті розкривається історичний аспект виникнення та детермінації явища відмивання коштів та однієї з умов його існування – корупції. Сконцентровано увагу на недоліках процесу формування та існування фондового ринку в Україні, які поставили головними детермінантами, що спричинили виникнення явища відмивання коштів в даному секторі економіки держави.

Ключові слова: корупція, відмивання коштів, фондовий ринок в Україні, інсайдерська інформація, цінні папери, детермінація відмивання коштів.

Метою даної статті є дослідження історичного аспекту виникнення явища відмивання коштів на фондовому ринку в Україні, окремих детермінантів, що спричинили появу цього явища.

Історичний аспект виникнення явища відмивання коштів розглядали такі вчені, як А. М. Бандурка, О. І. Барановський, Т. Качка, О. Є. Користін, М. В. Корнієнко, Є. В. Невмержицький, С. С. Чернявський та ін. Поряд з тим, на сьогодні є малодослідженим питання відмивання коштів на фондовому ринку в Україні, історичні передумови, які сприяли виникненню цього явища в нашій країні.

Розглядаючи явище відмивання коштів з точки зору його соціальної обумовленості, необхідно відмітити, що воно виникало в різних країнах на етапах проведення соціально-економічних реформ і пов'язаних з ним періодів економічної нестабільності. Термін “відмивання коштів” став використовуватись з того часу, як виникла необхідність в укріпті характеру придбання грошей або майна при здійсненні фінансових операцій та інших угод.

Аналіз наукової літератури, що стосується проблематики відмивання коштів дозволяє зробити висновки про те, що виникнення “відмивання коштів” як процесу і поняття має давню історію. Це явище за своєю сутністю зародилось задовго до його визначення як злочинного

високодохідного бізнесу, що є загрозою економічній безпеці держави [1, с. 7–8].

Елементи явища відмивання коштів можна побачити навіть у релігійних джерелах. О. Є. Користін і С. С. Чернявський вдало наводять витяг зі Старого Заповіту, що свідчить про намагання укрити дійсне походження злочинно одержаного майна одним із біблійних персонажів. Коли євреї підійшли до Єрехона і побачили, що їм не взяти цього міста, вони стали молитися Богові, щоб він допоміг їм перемогти ворога. Вони обіцяли нічого не брати собі, що знайдуть у місті, все спалити, а золото, срібло і мідь віддати до скрині (своєї церкви), аби там зробили підсвічники, кадिला і чаші. Але один єврей Ахан не виконав цього. Він взяв деякі речі, що сподобалися йому, і приховав. У такий спосіб Ахан зробився злодієм і не стримав обіцянки, що разом з іншими дав Богові. Хоча цього ніхто не помітив. Бог бачив і сказав Ісусові Навину: “Один з-поміж вас не стримав обіцянки не виконав Моєї заповіді. Він украв, і поки він не буде покараний, ви не матимете жодної перемоги”. Іншим днем Ісус Навин зібрав усіх ізраїльтян, і злодій був викритий. Ісус підкликав його до себе і сказав: “Сину мій, згадай, що Бог все знає, і тому відкрій мені все, що ти зробив”. Ахан відповідав: “Тепер я бачу, що згрішив перед Богом. Я знайшов прекрасний одяг і взяв його, також узяв багато золота і срібла та купив овець, биків, побудував новий намет”. Ахан, його сини, дочки були відведені в долину і там побиті каменями. Одяг, золото, срібло, що вкрав Ахан, його бики, осли і вівці та навіть його намет були спалені. У такий спосіб Бог покарав Ахана за те, що він порушив Його восьму заповідь: “Не укради” [2, с. 17–18].

Про багату історію практики відмивання коштів говорить існування з початку XVII століття прототипів сучасних фінансових сховищ, що сприяли морським піратам, які витрачали там розграбовані скарби. Між містами Середземномор'я та островами Карибського басейну, подібно сучасним офшорним зонам, існувала конкуренція за залучення піратів і їх капіталів. З іншого боку, пірати іноді використовували награбоване, щоб спокутати вину й отримати право повернутися на батьківщину. В 1612 році відбулася перша амністія доходів, одержаних злочинним шляхом: Англія запропонувала піратам, які залишили свій промисел, повне помилування і право зберегти свою власність. Цей захід майже на чотири століття випередив аналогічні угоди, яких на даний час намагаються досягнути в деяких державах організатори наркоторгівлі [3, с. 6–7].

Як приклад “відмивання” коштів, одержаних злочинним шляхом, що стосується періоду правління Петра II у Росії, Є. В. Невмержицький наводить історичний факт відправки у заслання і позбавлення майна за такі дії у 1728 році графа Олександра Даниловича Меншикова [4, с. 167]. Він

був особою, яка мала виключний вплив на Петра І. Користуючись своїм статусом, упродовж багатьох років він використовував державні кошти на свою користь: купував у власний палац меблі, різноманітні предмети домашнього вжитку, утримував коней і прислугу. Врешті-решт за ці дії Петро І покарав О. Меньшикова. У нього було конфісковано вигідний тютюновий прикуп, подаровані йому в Малоросії володіння Мазепи, і, окрім цього, О. Меньшиков заплатив 200 000 рублів штрафу. Проте, незабаром О. Меньшиков продовжив свою діяльність, направлену на збагачення за рахунок державної казни, та після його арешту за Петра II у нього було конфісковано: 9 тис. душ селян і 6 міст, 13 млн крб, з яких 9 млн перебували на зберіганні в іноземних банках, значну кількість виробів із золота та срібла [5, с. 443–449].

Переважаюча більшість дослідників процесу становлення явища відмивання коштів приділяють значну увагу злочинній діяльності одного з найвідоміших гангстерів США часів “великої депресії” Меєра Ланскі. Вважається, що він першим почав надавати вигляду законно одержаних надприбуткам від злочинної діяльності, шляхом використання офшорних банків у Швейцарії. На той час М. Ланскі здійснював досить активну діяльність на Кубі. У 1937 році він придбав франшизу на декілька ігрових столів у казино гаванського Hotel Nacional. Зацікавленість М. Ланскі до цього казино була викликана пануванням у ньому повного хаосу, викликаного тим, що столи в одній і тій самій кімнаті належали різним власникам. Це давало йому можливість переміщати гроші з Флориди до безпечної Гавани, а кошти, приховані в Швейцарії, переказувати через Гавану до Флориди. Податкові інспектори нічого не знали про кошти, що залишають країну, але вони відслідковували кошти, що надходять у США у вигляді “законного” прибутку від законних інвестицій [6, с. 31–41].

Б. С. Болотський, А. Г. Волеводз, Е. В. Воронова, Б. Ф. Калачов зазначають, що сам термін “відмивання” грошей розпочав широко використовуватись після згадування у пресі в 1973 р. у зв'язку з “уотергейтським” скандалом і відомою передвиборчою кампанією тодішнього президента США Річарда Ніксона [7, с. 53]. Причиною скандалу стало виявлення фактів незаконного фінансування президентської кампанії Р. Ніксона анонімними пожертвуваннями, які проходили через фіктивні рахунки і потім надходили до комітету з переобрання як легальні платежі. Перерахування коштів з рахунку на рахунок у подальшому стало класичною процедурою при відмиванні коштів, а “уотергейтський” скандал увійшов у історію як перша операція з легалізації доходів загальнонаціонального масштабу за участі

найвищих посадових осіб з метою використання таких коштів у політичній передвибірчій кампанії [8, с. 13].

Вважаємо за необхідне зазначити, що окремі факти “відмивання” доходів, одержаних злочинним шляхом, мали місце і в Радянському Союзі часів тоталітарного режиму І. В. Сталіна, не дивлячись на виняткову суворість кримінального законодавства того часу. Зокрема, історики відмічають численні факти привласнення трофейного майна на окупованих територіях вищим командним складом Червоної Армії та вивіз його до Радянського Союзу під виглядом майна, що в подальшому підлягало передачі на потреби об’єктів промисловості, сільського господарства та місцевих громад. Так, у 1946 р. розпочалася так звана “трофейна справа”. В межах проведення розслідування у цій справі, серед інших був допитаний начальник оперативного сектору МВС у Берліні генерал-майор О. М. Сідньов, який відповідав за зберігання та вивезення до Радянського Союзу трофейного та конфіскованого майна. Він у подробицях розповів, як воєначальники приїздили на склади, де зберігалося трофейне майно, вибирали та привласнювали речі, що їм сподобались. Ці предмети старовини, коштовності до сьогодні зустрічаються у продажу на антикварному ринку. В межах розслідування “трофейної справи” було проведено обшук на дачі у Г. К. Жукова, під час якого було виявлено 55 картин, які експерти оцінили як витвори мистецтва. Полотна описали, вилучили і відправили на склад управправами радміну [9]. Окрім іншого, в 1948 році був заарештований член військової ради Групи радянських окупаційних військ у Німеччині, генерал-лейтенант К. Ф. Телегін. Слідством було встановлено, що К. Ф. Телегін, перебуваючи разом з радянськими військами на території Польщі та Німеччини та використовуючи своє службове положення, займався стяганням, скуповуючи за безцінок і привласнюючи цінності й майно, які підлягали здачі в доход держави. Під час обшуку в К. Ф. Телегіна було виявлено та вилучено більш ніж 16 кг виробів зі срібла, відрізи шерстяних і шовкових тканин, велику кількість антикварних виробів із фарфору і фаянсу, хутра, гобелени роботи французьких і фламандських майстрів XVII–XVIII століть та інші коштовні речі. Також були заарештовані генерал-лейтенант В. В. Крюков та його дружина, відома співачка Радянського Союзу Л. А. Крюкова-Русланова. Підставою для арешту сімейної пари, про що свідчать документи, стала схильність до збагачення. У Крюкових конфіскували більш ніж 700 тис. крб, значну кількість коштовностей, картини відомих майстрів [10, с. 73–75].

Щодо виникнення явища відмивання коштів у останні роки існування Радянського Союзу, ґрунтовне дослідження провели Т. Молчанова, В. Некрасов, С. Корсун, Г. Усатий. Вони зазначають, що цей

період характеризується послабленням системи державного регулювання, а в деяких випадках навіть сприянням виникненню і розвитку процесів легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Так, наприклад, міжнародний відділ ЦК КІРС відповідав за фінансування іноземних компаній. Співробітники цього відділу мали навички щодо здійснення трансакцій з відмивання коштів з використанням офшорних юрисдикцій та підставних фірм [1, с. 9]. Реалізацію таких операцій здійснював КДБ СРСР. У 80-ті роки минулого століття КДБ було відкрито багато фіктивних банків і торгових підприємств у таких офшорних зонах, як Греція, Кіпр, Італія, Португалія. Ця операція була здійснена задля реалізації нової стратегії, що полягала у створенні мережі банків і торговельних компаній в Росії та за кордоном і подальшому переведенні на їх рахунки коштів урядових фондів. Ці кошти були призначені для використання комуністичною номенклатурою в надзвичайний час. Кошти, що надійшли у вигляді доходів у результаті проведення цієї операції, мали бути використані для придбання анонімних акцій фондів окремих компаній, підприємств, банків, що, з одного боку, повинно забезпечити стабільний дохід незалежно від подальшого становища партії, а з іншого – ці акції можуть бути в будь-який час реалізовані на фондових біржах із розміщенням капіталу з метою маскуванню партійної участі, але зі збереженням контролю. Як на території СРСР, так і за його межами було створено спеціальні групи швидкого реагування, укомплектовані професійно підготовленими інструкторами з діючого резерву КДБ або з особливо талановитих осіб, залучених до співробітництва, як на добровільній основі, так і осіб, які за тими чи іншими обставинами звільняються з КДБ СРСР.

Дана стратегія була реалізована. Новими підприємцями, обраними ЦК СРСР і КДБ СРСР на роль зберігачів комуністичної “чорної каси”, були таємні агенти і бізнесмени, які сформувались на продажі алкогольної продукції або створенні кооперативів. Саме таким шляхом отримали свій перший капітал деякі російські мільярдери [1, с. 9–11].

Дослідивши механізм маніпуляцій з цінними паперами, подальше відмивання коштів, одержаних від такої діяльності, британський дослідник Джеффри Робінсон описує діяльність наших співвітчизників з колишнього СРСР на фондовому ринку США на початку 90-х років минулого століття наступним чином. На Уолл-стріт¹ вже були росіяни. Вони мали дивовижну здатність залишатись поза зоною видимості правоохоронних органів та

¹ Уолл-стріт – назва невеликої вузької вулиці в нижній частині Манхеттена в м. Нью-Йорк. Вулиця відома тим, що на ній розташована Нью-Йоркська фондова біржа. В переносному сенсі назва Уолл-стріт означає як саму біржу, так і весь фондовий ринок США.

вважали за краще відпрацювати неринкові афери — приватне розміщення акцій і пропозиції незареєстрованих акцій. Вони реалізовували акції компаній, які не діють або не мають реальних перспектив. Деколи ці компанії взагалі виявлялись неіснуючими. Продавець “із підвалу”¹ розповідав Вам, як добре йдуть у компанії справи, і говорив, що краще за все приєднатись до неї саме зараз, “на першому етапі”, тому що незабаром буде проводитись первинна публічна пропозиція акцій. Вам пропонувалося придбати акції по 6 доларів за штуку – це унікальна можливість і зовсім недорого, тому що через три місяці компанія стане публічною й її акції будуть продаватись вже за ціною 20 доларів за штуку. Коли Ви, нарешті, зрозуміли, що стали жертвою шахрайства, виявлялось, що ваші гроші вже на Кіпрі, продавець акцій змінив ім'я, а офіс знаходиться за іншою адресою [6, с. 302].

У наш час, окрім іншого, отримання злочинних прибутків на фондовому ринку, які в подальшому легалізуються, дослідники пов'язують із використанням інсайдерської інформації. Одним із відомих скандальних фактів інсайдерської торгівлі на території колишнього СРСР став факт співробітництва відомого російського політика А. Чубайса з інвестиційною компанією “Монтес Аурі”. Очолоючі передвиборний штаб Б. Єльцина та маючи доступ до конфіденційної інформації, яка впливала на курсоутворення, він “ділився” нею з менеджерами зазначеної вище компанії. Ця діяльність дала можливість тільки офіційно заробити А. Чубайсу близько півмільйона доларів США.

В Україні правоохоронним органам – таким, як СБУ України, Генеральна прокуратура України та МВС України, доручалося перевірити факти торгівлі інсайдерською інформацією шляхом проведення валютних операцій банками напередодні раптової девальвації гривні до інших світових валют 21 квітня 2005 року. У здійсненні службових та інших злочинів групою осіб підозрювалися голова Національного банку України та наближені до нього особи, які мали доступ до інсайдерської інформації. Правоохоронні органи, щоправда, не змогли довести наявності ознак складу злочину в таких діях, і ці факти й досі не отримали належної оцінки [11, с. 80].

При розгляді явища відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, як соціального феномена, стає очевидним, що це різновид злочинної діяльності, який також постійно детермінується, пристосовується до певних соціально-економічних, політичних умов. При цьому змінюються предикатні злочини чи правопорушення, які є караними

---

¹ Продавець “із підвалу” – автор так називає осіб, які здійснюють шахрайські операції з акціями сумнівних емітентів, неіснуючих підприємств або підприємств, акції яких є неліквідними, тощо.

у суспільстві, предмети протиправного посягання, розмір доходів, одержаних злочинним шляхом, схеми чи механізми укриття дійсного походження протиправних доходів. Незмінною залишається мета такого виду діяльності – приховування чи маскуванню дійсного походження злочинно чи протиправно одержаних доходів, надання цим доходам вигляду законно одержаних. При цьому організовані злочинні угруповання намагаються використовувати ті сфери економічного життя суспільства, які є найбільш привабливими для приховування дійсного походження злочинних доходів, мають хиби в законодавчому забезпеченні, дозволяють найефективніше й найшвидше, з мінімальним ризиком для викриття таких дій правоохоронними органами виконувати операції з переказу злочинно отриманих доходів у легальну економічну систему.

На наш погляд, фондовий ринок є саме такою сферою суспільних відносин, яка найбільш приваблива для організованих злочинних угруповань з метою відмивання коштів.

Розглядаючи явище відмивання коштів, одержаних злочинним шляхом, на фондовому ринку в Україні, вважаємо за необхідне зважити на детермінанти, що призвели до виникнення цього явища, які, насамперед, полягають у виключних відмінностях утворення та існування фондового ринку в Україні на сучасному етапі. На наше переконання ці відмінності найбільш повно висвітлено вченим-економістом Ю. Я. Кравченком [13, с. 31–33]. Базуючись на його поглядах, ураховуючи сучасний стан розвитку фондового ринку в Україні, вважаємо, що найбільш важливими чинниками, є наступні:

1. Операції з цінними паперами мають невелику вагу й, передусім, проводяться на позабіржовому ринку або в ПФТС. У зв'язку з цим, більшість акцій недостатньо ліквідні. Багато учасників ринку мають переважну спрямованість на одержання спекулятивного доходу й не виявляють інтересу до довгострокових вкладів.

2. Макроекономічні показники ринку залишаються все ще обмеженими, проте прослідковується тенденція до розвитку ринку, і, насамперед, біржового. Емітенти недостатньо зацікавлені у виході на відкриті ринки капіталів, прагнуть утримувати великі пакети акцій у своїй власності, не враховують перспективності й можливостей ринку з мобілізації капіталу.

3. Матеріальна база ринку, його інфраструктура й необхідні інститути одержали достатній розвиток, але іноді використовуються недостатньо ефективно або з порушенням чинних норм.

4. Роль держави у регулюванні ринку ЦП поки не реалізована в необхідному обсязі, хоча Державна комісія з цінних паперів та фон-

дового ринку активно й досить успішно займається розробкою нового законодавства, активно організовує систему нагляду за діяльністю всіх суб'єктів ринку ЦП.

5. Розвитку українського фондового ринку тривалий час перешкоджав високий рівень інфляції, загальне падіння виробництва. Емітенти не можуть, а іноді й не хочуть забезпечити виплату дивідендів на вкладений капітал.

6. Україна знайома зі значними масштабами грюндерства (ажіотажне заснування нових дутих компаній, акціонерних товариств, які через певний час “лопаються” або просто зникають разом із вкладеними коштами вкладників або акціонерів). Через ці компанії пограбовані сотні тисяч людей, зникла довіра до ЦП, ринок має нестабільний характер. Керівники багатьох компаній, передусім, зацікавлені у власних доходах, не поважають права невеликих акціонерів.

7. Обсяг інформації про діяльність АТ недостатній або не дуже достовірний. Бракує достовірної інформації про ринок цінних паперів, про фактичні операції, їх обсяги.

8. Учасникам ринку цінних паперів, насамперед емітентам і фінансовим посередникам, іноді бракує досвідченого персоналу. Внаслідок цього багато компаній своєю роботою не можуть заслужити довіру інвесторів (як вітчизняних, так і зарубіжних).

9. Відсутність вільних коштів у інвесторів призводить до недостатнього попиту на цінні папери. Вітчизняні індивідуальні (приватні) інвестори слабко залучені до роботи на ринку цінних паперів.

10. Фондовий ринок поки не може повною мірою виконувати своє основне призначення з ефективного перерозподілу грошових ресурсів. Зазвичай на біржах відбувається перерозподіл власності або створення нових фінансових компаній, що не володіють в достатніх обсягах реальними активами і, як наслідок, швидко зникають з ринку.

11. Експерти відзначають високий рівень політичних ризиків і пов'язаний з цим відтік капіталів, низький рівень іноземних інвестицій.

Таким чином, на даному етапі дослідження нами розглянуто явище відмивання доходів, одержаних незаконним шляхом, на різних історичних проміжках існування людства, що дає можливість зробити висновок про існування цього явища незалежно від соціальної, політичної, економічної формацій суспільства. Окрім цього, ми сконцентрували увагу на тих чинниках, які, на наш погляд, є головними детермінантами виникнення та існування явища відмивання коштів на фондовому ринку в Україні, та які потребують подальшого наукового вивчення.

Список використаних джерел

1. Противодействие отмыванию денег : украинско-российский опыт : [монография] / [Молчанова Т., Некрасов В., Корсун С., Усатий Г.]. — К. : КНТ, 2007. — 238 с.
2. Користін О. Є. Протидія відмиванню коштів в Україні : правові та організаційні засади правоохоронної діяльності : [навч. посібник] / О. Є. Користін, С. С. Чернявський. — К. : КНТ, 2009. — 612 с.
3. Киселев И. А. Грязные деньги : уголовная ответственность за отмывание преступных доходов и ее применение в борьбе с преступностью и коррупцией / И. А. Киселев. — М. : ИД “Юриспруденция”, 2009. — 152 с.
4. Невмержицкий С. В. Корупція в Україні : причини, наслідки, механізми протидії : [монографія] / С. В. Невмержицкий. — К. : КНТ, 2008. — 368 с.
5. Костомаров Н. И. История России в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. Второй отдел [Электронный ресурс] / Н. И. Костомаров. — Режим доступа : <http://readrus.ru/glrrykyu.html>.
6. Робинсон Джеффри. Всемирная прачечная : Террор, преступления и грязные деньги в офшорном мире / Джеффри Робинсон ; [пер. с англ.]. — М. : Альпина Бизнес Букс, 2004. — 540 с.
7. Борьба с отмыванием доходов от индустрии наркобизнеса в странах содружества / [Болотский В. С., Волеводз А. Г., Воронова Е. В., Калачев Б. Ф.]. — М. : ООО Изд-во “Юрлитинформ”, 2001. — 248 с.
8. Бандурка А. М. Украина против “грязных” денег : [науч.-практ. пособие] А. М. Бандурка, С. В. Симовьян. — Харьков : Гос. спец. изд-во “Основа”, 2003. — 224 с.
9. Шнякина И. Трофейное дело / И. Шнякина // Труд. — 2003. — № 064. — 9 апреля. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : www.trud.ru/article/09-04-2003/55285_trofejnoe_delo.html.
10. Анисимов И. С. Эшелон длиной в четверть века / И. С. Анисимов, В. Г. Оглоков // Военно-исторический журнал. — 1989. — № 6. — С. 72–83.
11. Глушков В. О. Шахрайство на фінансових ринках у біржовій торгівлі : Правовий та кримінологічний аналіз // В. О. Глушков, П. М. Коваленко. — К. : Видавничий дім “Ін Юре”, 2008. — 280 с.
12. Кравченко Ю. Я. Ринок цінних паперів : [навч. посібник] / Ю. Я. Кравченко. — [2-ге вид., змін. та доп.]. — К. : Дакор, КНТ, 2009. — 672 с.

В статтє раскрывається исторический аспект возникновения и детерминации явления отмывания денег, и одно из условий его существования – коррупция. Сконцентрировано внимание на недостатках процесса формирования и существования фондового рынка в Украине, которые являются главными детерминантами, повлекшими возникновение явления отмывания средств в данном секторе экономики государства.

In the article the historical aspect of the origin and the determination of the phenomenon of money laundering and one of terms of its existence – corruption is examined. The attention is concentrated in the deficiencies of the process of forming and existence of fund market in Ukraine, being main determinants which entailed the origin of the phenomenon of money laundering in this sector of economy of the state.

Стаття надійшла до редакції журналу 29 жовтня 2010 року.